

Högskolans e-publicering – från projekt till etablerad verksamhet

av Aina Svensson

Aina Svensson är projektledare för open access-projektet vid Enheten för digital publicering, Uppsala universitetsbibliotek. Hon har under flera år arbetat med vetenskaplig publicering, tidigare vid SLU men också på nationell nivå, och är för närvarande sammankallande i SUHF:s arbetsgrupp för Högskolans e-publicering.

E-publishing at universities - from projects to an established activity

Electronic publishing is a growing activity in the academic libraries of Swedish universities and university colleges. A recent survey, performed by the Electronic Publishing Group commissioned by the Association of Swedish Higher Education (SUHF), found that thirty two universities and university colleges run services for academic publishing, i.e. open archives. The most frequent fulltext publications are doctoral theses, undergraduate theses and reports. An important problem, however, is that archive managers find it difficult to reach out to researchers and other university staff and inform about their services. To move forward and in particular to increase the numbers of scientific articles in the open archives, e-publishing must be firmly established within the university sector.

Elektronisk publicering blir en alltmer etablerad verksamhet vid svenska universitet och högskolor och mängden forskningspublikationer och studentuppsatser, som görs fritt tillgängliga via öppna arkiv, s.k. open access-publicering, ökar stadigt. De öppna arkiven är en del av forskningsbibliotekens verksamhet.

Det är därmed en angelägen fråga för biblioteken hur arbetet organiseras och utvecklas på bästa sätt.

Stora insatser lokalt har drivit på utvecklingen av svensk e-publicering, men en grundläggande och viktig förutsättning för den positiva utvecklingen har Kungl. Biblioteket (KB) ansvarat för genom nationell samordning och finansiering av olika nationella projekt. Under 2003-2005 var SVEP-projektet ett viktigt stöd för att sätta igång verksamhet med e-publicering. Därefter har ett flertal projekt inom KB:s utvecklingsprogram OpenAccess.se drivit på utvecklingen och medverkat till att höja kompetensen inom området.

Men e-publicering och open access är inte en fråga för bara forskningsbiblioteken utan något som berör varje lärosäte liksom forskarsamhället i stort. Genom att ge publikationer i de öppna arkiven ökad synlighet och bredare spridning medverkar biblioteken till att göra svensk forskning synlig. Det är därför av allra största vikt att det förs en diskussion och sker en samordning av frågor som rör open access även utanför biblioteken, i dialog mellan biblioteken, forskarna och högskoleledningarna.

Därför är det viktigt att det finns ett forum där forskningsbiblioteken gemensamt kan diskutera viktiga frågor med företrädare för universitet och högskolor. Ett sådant finns

sedan 2006 i form av Forum för bibliotekschefer under SUHF (Sveriges universitets- och högskoleförbund). SUHF är en intresseorganisation, som driver och samordnar gemensamma högskolepolitiska frågor. Som underlag för sitt arbete tillsätter förbundet olika arbetsgrupper och projekt. En sådan grupp är Forum för bibliotekschefer, som har till uppgift att lyfta gemensamma viktiga frågor för forskningsbibliotekens verksamhet men också att förbättra kommunikation och samverkan mellan forskningsbiblioteken och deras universitets- och högskoleledningar.¹

Arbetsgrupp för e-publicering

Forum för bibliotekschefer har tillsatt arbetsgrupper inom flera viktiga utvecklingsområden för biblioteken. Arbetsgruppen för Högskolans elektroniska publicering är en sådan. Den tillsattes från den första januari 2007 med uppdrag att verka under ett år och fick därefter förnyat uppdrag under 2008.

Arbetsgruppen består av nio medlemmar från såväl de små högskolorna som de stora universiteten och representerar därmed olika ämnesområden och förutsättningar för publicering. Medlemmarna är Hans Danelid, Högskolan Dalarna, Jörgen Eriksson, Lunds universitet, Jonas Gilbert, Göteborgs universitet, Peter Hansson, Chalmers, Klemens Karlsson, Högskolan i Jönköping, David Lawrence, Linköpings universitet, Monica Ljung, Högskolan Väst, Magnus Sandgren, Södertörns högskola samt artikelförfattaren, som också är sammankallande i gruppen.

Uppdraget för 2007 var att göra en kartläggning av e-publiceringen vid svenska högskolor och universitet och att föreslå hur arbetet med denna bör fortsätta och inom vilka områden det är lämpligt att samverka – också

i relation till de befintliga samordningsinitiativ som är organiserade av KB. Jag kommer här att sammanfatta arbetsgruppens kartläggning och berätta om gruppens förnyade uppdrag. Jag vill också lyfta fram styrkan med våra öppna arkiv och peka på några av de problem och utmaningar som vi måste övervinna för fortsatt utveckling och ökad e-publicering.

Kartläggning av e-publicering

För att få en bild av svensk e-publicering utformade arbetsgruppen en enkät, som skickades till samtliga 42 medlemmar inom SUHF och som besvarades under april och maj 2007. Syftet med enkätundersökningen var att ta fram ett aktuellt bakgrundsmaterial och att få en överblick över vilka problem forskningsbiblioteken har när det gäller frågor kring e-publicering. Av de 42 tillfrågade lärosätena besvarade 40 enkäten. Svaren speglar till största delen läget som det var våren 2007. Jag har dock därefter gjort uppdateringar, och när sådana har gjorts nämns detta i min sammanställning.

Enkätundersökningen med samtliga frågor har redovisats i en rapport, som finns tillgänglig på SUHF:s webbplats.² Nedan följer en sammanfattning av de viktigaste frågorna vi ville få svar på:

- Vilket publiceringssystem eller vilken teknisk lösning används för e-publicering och för eventuell publiceringsredovisning?
- Har högskolan ett integrerat system eller separata system för e-publicering och publiceringsredovisning?
- Vad publiceras, vilka publikationstyper publiceras och hur stor andel av produktionen publiceras i fulltext?
- Har högskolan tagit beslut eller rekommendationer för e-publicering och regist-

¹ Bjørnshauge, Lars, SUHF bildar forum för bibliotekschefer. *InfoTrend* 61 (2006):3

² Kartläggning av högskolans elektroniska publicering och rekommendationer för nationell samverkan. Återrapportering till SUHF:s Forum för bibliotekschefer. 2008 Tillgänglig från SUHF:s webbplats, Dokument, E-publicering jan-08: http://www.suhf.se/web/Arbetsgrupper_inom_Forum_for_bibliotekschefer.aspx

tering av bibliografisk information eller antagit en open access-policy?

- Inom vilka områden önskas nationell samverkan?

Publiceringssystem

En översikt av vilken programvara eller annan teknisk lösning för e-publicering som används idag visas nedan, med antal lärosäten angivet inom parentes:

- DiVA (19)
- DSpace (4)
- EPrints (1)
- Pure (1)
- Egenutvecklat (5)
- Bibliotekskatalog/webbsida (2)

Översikten är uppdaterad och gäller hösten 2008. En förändring sedan våren 2007 är att dåvarande Lärarhögskolan i Stockholm, som då använde Dspace, i januari 2008 gick upp i Stockholms universitet och därmed anslöts till DiVA. Dessutom har Handelshögskolan i Stockholm, Högskolan Kristianstad och Högskolan Väst anslutit sig till DiVA från hösten 2008.

DiVA är alltså det publiceringssystem som används vid flest lärosäten i Sverige. DiVA började utvecklas år 2000 av Enheten för digital publicering, EPC, vid Uppsala universitetsbibliotek. Idag sker den tekniska utvecklingen vid EPC i samråd med övriga medverkande lärosäten. De 19 svenska lärosäten som är anslutna till DiVA finns listade via den gemensamma söktjänsten DiVA portal.³

DSpace är en s.k. öppen programvara, som har utvecklats vid Massachusetts Institute of Technology i samarbete med Hewlett Packard. Sedan lanseringen 2002 har DSpace fått stor spridning internationellt och är idag ett av de mest använda systemen för vetenskaplig

publicering. I Sverige används Dspace vid Göteborgs universitet, Högskolan i Borås, Högskolan i Halmstad och Malmö högskola.

EPrints utvecklades vid Southampton år 2000 och är liksom DSpace en öppen programvara som har stor internationell spridning. Bland svenska universitet och högskolor används EPrints idag vid SLU, Sveriges lantbruksuniversitet. Pure, som används vid Luleå tekniska universitet, har utvecklats av Atira A/S i Ålborg och är det dominerande publiceringssystemet i Danmark. Blekinge tekniska högskola, Chalmers tekniska högskola, Högskolan Dalarna, Karolinska institutet och Lunds universitet har olika egenutvecklade publiceringssystem eller annan teknisk lösning. Dramatiska institutet tillgängliggör publikationer via egen webbsida och Ersta Sköndal högskola publicerar via den egna bibliotekskatalogen.

De senaste årens utveckling inom e-publicering innebär också att kraven på de öppna arkiven har utökats, så att dessa även ska redovisa det egna lärosätets publicering. Detta är något som efterfrågas som underlag för forskningsutvärdering, årsredovisning och statistik, bland annat av Utbildningsdepartementet men också alltmer av det enskilda lärosätet. Enkätundersökningen visade att 26 lärosäten också har en tjänst för publiceringsredovisning. Från hösten 2008 har 21 av dessa lärosäten integrerade system för e-publicering och publiceringsredovisning.

Vad publiceras

Med kartläggningen ville vi få en bild av vilka publikationstyper och hur stor andel av dessa som publiceras i fulltext i de öppna arkiven. Frågan ställdes retroaktivt och svaren gäller således publicering år 2006. Även om svaren inte har uppdaterats sedan enkäten gjordes ger

³ Om DiVA portal: <http://demo.diva-portal.org/smash/aboutdiva.jsf>

de vissa indikationer på vad som också idag publiceras i våra öppna arkiv. De vanligast förekommande publikationstyperna i fulltext var avhandlingar, studentuppsatser och rapporter. En uppskattning visade att 15 lärosäten under 2006 e-publicerade hälften eller mer av samtliga avhandlingar. 10 lärosäten e-publicerade hälften eller mer av samtliga studentuppsatser och examensarbeten och fyra lärosäten hälften eller mer av rapporterna. Sex lärosäten e-publicerade mellan 20 och 50 procent av rapporterna. Vetenskapliga artiklar publicerades i ingen eller väldigt liten omfattning.

Uppgifter om lärosätenas riktlinjer, beslut eller rekommendationer för e-publicering lämnades i enkäten och uppdaterades hösten 2008 med hjälp av den information, som fanns tillgänglig på bibliotekens webbplatser. Beslut som gäller krav på e-publicering finns vid 21 lärosäten och gäller i samtliga fall publikationer som är utgivna lokalt vid lärosätet. Vanligast är krav på e-publicering av avhandlingar och studentuppsatser, ofta med skrivningen ”såvida inte upphovsrättsliga skäl föreligger”. Vid sex lärosäten finns en allmän open access-policy, där forskare rekommenderas att göra sina vetenskapliga artiklar fritt tillgängliga. 17 lärosäten har beslut angående bibliografisk registrering av publikationer som produceras vid lärosätet; i vissa fall gäller detta även några års retroaktiv registrering.

Framtida utvecklingsplaner och utmaningar

Vad har forskningsbiblioteken för planer för att utveckla sina tjänster rörande e-publicering och vad upplevs som de största utmaningarna inför framtiden? Dessa frågor var i enkäten ställda som öppna frågor utan svarsalternativ för att undvika att styra eller påverka svaren. Värt att notera är därför att svaren är mycket samstämmiga. 23 av 33 bibliotek har med lite olika formuleringar svarat att mark-

nadsföring och förankring av e-publicering vid det egna lärosätet är den största utmaningen för att öka e-publiceringen. För lärosäten som nyligen startat med e-publicering men också för lärosäten som har längre erfarenhet av e-publicering handlar det om att förankra sina tjänster och att utöka publiceringen till att omfatta fler publikationstyper. Svaren kan sammanfattas som följande:

- Öka publiceringen av fulltexter, särskilt parallellpublicering av vetenskapliga artiklar, dvs. artiklar som publiceras i en tidskrift och sedan också som en kopia i ett öppet arkiv.
- Få igång fungerande arbetsflöden och övertyga forskare att publicera.
- Förankra e-publicering hos såväl högskoleledningen som i det egna bibliotekets verksamhet.
- Informera forskare om e-publicering och open access.
- Införa policy eller beslut om e-publicering och open access.

Upphovsrättsliga frågor upplevs allmänt som problematiska hinder, särskilt vad gäller parallellpublicering av artiklar.

Intresse för nationell samverkan

Generellt finns det på lokal nivå ett stort intresse för nationell samverkan kring e-publicering. Detta gäller särskilt rådgivning och riktlinjer angående upphovsrättsfrågor där 32 av 33 bibliotek har svarat att det är mycket viktigt eller viktigt att samverka. Det finns också ett stort intresse för samverkan kring en nationell söktjänst för svenska forskningspublikationer samt stöd för publicering av open access-tidskrifter.

Lärosäten utan e-publicering

De lärosäten inom SUHF som inte driver någon tjänst för e-publicering är Danshögskolan, Högskolan på Gotland, Konstfack, Kungl.

Konsthögskolan, Kungl. Musikhögskolan, Operahögskolan, Röda Korsets Högskola, Sofiahemmet Högskola och Teaterhögskolan i Stockholm. En anledning till att de saknar verksamhet för e-publicering är brist på finansiering och personal för att driva en sådan tjänst. I flera fall gäller det också högskolor med liten vetenskaplig produktion. Flera av dem är dessutom konstnärliga högskolor med andra uttrycksformer för den vetenskapliga produktionen än traditionell vetenskaplig publicering. Generellt finns dock ett stort intresse för nationell samverkan och särskilt viktigt anses ekonomisk resursförstärkning under startskedet vara för att få möjlighet att komma igång med publicering.

Slutsatser och rekommendationer

Arbetsgruppens kartläggning visar att e-publicering av publikationer sker vid 32 svenska universitet och högskolor. Det gäller främst lokalt utgivet material som avhandlingar, rapporter och studentuppsatser. Kartläggningen visar vidare att den stora utmaningen för forskningsbiblioteken för att öka publiceringen i både omfattning och bredd är att marknadsföra och förankra sitt arbete. Det upplevs som ett omfattande arbete att nå ut till forskare och övriga anställda för att få igång fungerande arbetsflöden och därmed ökad e-publicering. Här har SUHF en viktig funktion att fylla genom att bistå biblioteken med förankring och samordning.

SUHF har visat sitt stöd genom att under-teckna Berlindeklarationen med rekommendationer till medlemmarna om att tillgängliggöra forskningspublikationer open access. För att fortsätta stödja utvecklingen av open access vid svenska universitet och högskolor och samtidigt leva upp till visionerna i Berlindeklarationen bör konkreta åtgärder vidtas. Arbetsgruppen har därför framfört följande rekommendationer:

- SUHF bör ta ansvar för en permanent övergripande och nationell samverkan kring högskolans elektroniska publicering.
- SUHF bör formulera riktlinjer till lärosätenas ledningar för hur elektronisk publicering, publiceringsredovisning och open access kan införlivas i lärosätenas verksamhet.
- SUHF bör försöka hitta gemensamma finansieringsformer för funktioner där samordning är angelägen.

Kartläggningen visade vidare att det finns ett stort intresse för nationell samverkan. Arbetsgruppen har därför formulerat förslag på några områden inom e-publicering som är viktiga för nationell samverkan. Dessa är upphovsrättsfrågor, interoperabilitetsfrågor och underhåll av standarder för metadata, omvärldsbevakning och nationell informationstjänst, stöd till ett nationellt nätverk och stöd för publicering av tidskrifter.

Förnyat uppdrag

Arbetsgruppen har fått i förnyat uppdrag av Forum för bibliotekschefer att arbeta vidare med några prioriterade frågor. Det nya uppdraget är delvis en fördjupning med en önskan om att arbetsgruppen ska utveckla sina tidigare framförda rekommendationer så att dessa direkt kan fungera som ett beslutsunderlag för SUHF. Arbetsgruppens förnyade uppdrag, som blev klart under våren 2008, har formulerats kring följande frågor:

- Ge förslag till riktlinjer för e-publicering och hur e-publicering kan införlivas i lärosätenas verksamhet.
- Bilda och skapa en struktur för att upprätthålla ett nationellt nätverk.
- Samla kompetens kring publicering av tidskrifter.
- Omvärldsbevakning av tekniska standarder.

Vi har i arbetsgruppen valt att börja med uppdraget att skapa ett nationellt nätverk för att därefter fokusera på övriga frågor. Vi ser ett behov av en nationell mötesplats, där representanter från olika lärosäten oavsett vilket publiceringssystem som används kan mötas för samarbete och diskussion. Nätverket kommer att fungera genom den nyligen startade webbplatsen Epublicering.se, men målet är också att anordna nätverksträffar i form av workshops eller informella seminarier kring särskilda teman. Epublicering.se lanserades i samband med konferensen Mötesplats Open Access den 1-2 oktober 2008.⁴ Vi i arbetsgruppen hoppas att webbplatsen kan bli ett forum där deltagarna kan diskutera och ställa frågor, länka till intressant material och dela med sig av sina erfarenheter. I förlängningen hoppas vi att ett nationellt nätverk både kan bidra till kompetensutveckling inom svensk e-publicering och open access och fungera som inspiration för alla som arbetar aktivt med att öka tillgängligheten till forskningspublikationer.

Steget vidare för högskolans e-publicering

Man kan konstatera att våra öppna arkiv har en hel del att erbjuda som bör vara av stort intresse för såväl lärosäten som enskilda forskare. Det gäller framför allt ökad tillgänglighet och spridning av publikationer, där de öppna arkiven visar stor framgång med mycket höga besökssiffror och högt antal nedladdningar för enskilda publikationer. Webbstatistik från DiVA vid Uppsala universitet visade under 2007 att de sammanlagt 3 000 - 4 000 avhandlingar, som då fanns i databasen, hämtades och laddades ner närmare 740 000 gånger.⁵ Fördelarna med ett ökat innehåll även av vetenskapliga artiklar i de öppna arkiven är därmed lätt att argumentera för.

Genom att samla lärosätets publicering

blir det enklare att söka publikationer, men det skapar framför allt också nya möjligheter att återanvända data mellan databaser och att visa publikationer på webbsidor utanför de öppna arkivens egna sökgränssnitt. Möjligheter att göra utsökningar från institutioners och forskares egna webbsidor till de öppna arkiven för att presentera uppdaterade publikationslistor är en alltmer efterfrågad service. Genom att enskilda forskare och institutioner inte själva behöver ladda upp fulltexter på en egen webbsida kan ansvaret för långtidslagring och säker åtkomst lämnas till biblioteket. De öppna arkiven erbjuder dessutom möjlighet att tillgängliggöra alla olika publikationstyper och alla olika forskningsområden. Det har länge varit bibliotekens styrka att tillhandahålla hela bredden av forskningslitteratur, där vissa titlar annars kan vara svåra att få tag på.

I och med e-publiceringens intåg i den akademiska världen har forskningsbiblioteken utvecklat ny viktig kompetens och vid sidan av den traditionella rollen att samla och bevara blir rollen att aktivt sprida information allt viktigare. Men med den nya rollen följer också nya krav och behov av ny kompetens inom ett område där det hela tiden sker förändringar och snabb teknologisk utveckling. Hur kan vi möta de nya krav som ställs på de öppna arkiven i och med ökad användning och nya utvecklingsmöjligheter? Hur ska vi egentligen anpassa och utveckla de öppna arkiven till forskare inom olika ämnesområden och med olika publiceringstraditioner?

Forskningsbiblioteken måste prioritera och tillföra de resurser som krävs för att utveckla den nya verksamheten. De måste dessutom bli bättre på att tala om vad de öppna arkiven kan erbjuda. En förutsättning för detta är att kunskap om e-publicering och open

⁴ <http://www.kb.se/om/projekt/openaccess/seminarie-konferens/Motesplats-Open-Access-2008/>

⁵ Avhandlingar från Uppsala universitet, Fulltext Top 10: <http://publications.uu.se/theses/statistics.xsql#topfulltext>

access integreras och förankras bättre inom bibliotekens egen verksamhet. För att utveckla de öppna arkiven och öka e-publiceringen, särskilt parallellpublicering av vetenskapliga artiklar, måste det också skapas bättre förutsättningar för dialog mellan biblioteken och forskare, institutioner och andra aktörer inom högskolan.

Utvecklingen av högskolornas elektroniska publicering är nu inne i ett skede där verksamheten kräver stark förankring inom högskolan. Arbetsgruppen för högskolans e-publicering kommer att fortsätta argumentera

för detta samt verka för en permanent nationell samordning av viktiga frågor, där man också måste hitta en långsiktig och varaktig finansiering av gemensamma tjänster. Men för att ta steget vidare behöver vi som aktivt arbetar med e-publicering stöd för att lyfta frågorna utanför forskningsbiblioteken. Det gäller att förankra beslut om e-publicering inom universitets- och högskoleledningarna men också att skapa dialog med representanter för forskningsfinansiärer för att gemensamt driva frågan om ökad tillgång och synlighet av svenska forskningsresultat.